

„A cselekvő embernek soha nincs lelkiismerete.” Goethe szavait Theodor Lessing idézi Az emberiség története című írásában. Szerinte az ember a „bolond és bestia” keveréke. Legalábbis ez olvasható ki az emberiség történetéből. Ez a folyamat, a történelem ugyanis nem más, mint a véres háborúk története.

Kérdés, igaz-e ez a felvetés? Egyértelmű, ahogyan nőtt az ember technikai ismerete, úgy vált egyre hatékonyabbá a pusztításban. Az ABC fegyverekkel mindenhatókká váltunk a saját világunkban. A negatív mindenhatóságunk lényege a teljes önpusztítás lehetősége. Amennyiben ezt az önpusztítást minél később akarjuk véghezvinni (hiszen a kérdés nem az, hogy meg tudjuk-e csinálni, hanem az, mikor fogjuk megcsinálni), úgy a szokásosnál jobban oda kell figyelnünk nemrég szerzett képességünk használatára.

A katonának új feladatai vannak (fenntartva azt, hogy a régi feladatok is megmaradtak). Az új feladatok arra vonatkoznak, hogy felismerje a tényeket. Egyértelmű, a katonának csak a legszélsőségesebb helyzetekben van joga, vagy pontosabban erkölcsi alapja megkérdőjelezni az aktuális politikai döntéseket. Az azonban igenis joga és kötelessége, hogy tisztában legyen az általa használt fegyverek tényleges hatásaival. Joga lett volna tudni már az első világháborúban is a bakának, hogy a mustárgázt visszafele is fújhatja a szél. Joga lett volna tudni a Szovjetunióban az atomkísérletekhez kivezényelt katonáknak, hogy hamarosan meg fognak halni. És ma is jogában áll a katonáknak tudni, hogy ha tömegpusztító fegyvereket alkalmaznak, az a saját és családjuk egzisztenciáját is veszélyezteti. Egyértelmű, hogy a civileknek itt nagy szerepük van, különböző egyesületeiken, szervezeteiken keresztül. Azonban a katona is „civil” egy bizonyos értelemben. Az ő és hozzátartozói érdeke is kockán forog.

Ahhoz, hogy megfelelő színvonalú teljesítményt várjunk el katonáinktól, megfelelően magasra kell helyezni bennük a felelősségtudat mércéjét. Igazán felelősségteljesek pedig úgy lehetnek, ha tisztában vannak az igazsággal.¹ A mítoszok és ellenségképek szétverése után megpillanthatják azt, ami igaz.² Csak ez lehet a cselekvő ember lelkiismeretének az alapja.

---

¹ Az igazság alatt itt nem a filozófiai értelemben vett általános igazságot értjük, hanem az egyszerű tényekből kiolvasható tény-igazságot

² Michel Foucault, *In Verteidigung der Gesellschaft* (Nördlingen: 1999)

Soha nem volt még olyan fontos, mint ma, hogy a katonáink rendelkezzenek az imént vázolt éleslátással, továbbá tisztában legyenek az értékekkel. Tisztában kell lenniük azzal, hogy az elsődleges politikai érték a béke, amelynek az ellentéte a háború.³ Ez az érték nem őrizhető meg másként, mint racionális gondolkodással. Ezzel a racionalitással kell elsődlegesen rendelkeznie a professzionális hadseregnek. Ehhez pedig elengedhetetlen a katonáink értéktudatos nevelése.

Si vis pacem para bellum. A háborúra való készüllet célja, hogy megakadályozza a háborút – tartja a római mondás. Nem engedheti meg magának egyetlen állam sem, hogy feltűnő katonai gyengesége legyen háborús konfliktus alapja. A nemzet védelme kötelesség, mivel az erős védelem megakadályozza az agressziót. Az arányos katonaság a béke ügyét szolgálja. Igaz ez a kijelentés akkor is, ha nemzetek feletti szervezetek, katonai tömörülések is garantálják szerződésekkel a békét. A nemzeti szuverenitás – ahogy a történelem bizonyítja – végső soron mindig csak saját erőből őrizhető meg.

A háborúra való készüllet lehet aránytalan is. Olyan, amely már ténylegesen nem a védelmet, az elrettentést célozza, hanem az agresszióra készül. A tömegpusztító fegyverek megjelenése után mindez új hangsúlyt kapott. Ennek a kezdeti állapota volt a hidegháború – a gazdasági élet jelentős tényezője volt a fegyverkezés. A hadiipar hatalmas összegeket emésztett fel, amihez megvolt a szükséges ellenségkép is. A hidegháború által létrehozott helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a hidegháborús korszak felszámolta önmagát, a szovjet „ellenség” feladta a küzdelmet. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy elérkezett volna a „béke korszaka”.

Az új ellenség a terrorizmus szimbolikus és virtuális jelenvalósága, s ez alkalmas arra, hogy a hadiipart és a kapcsolódó költségvetést megfelelő szinten tartsa. Ráadásul nem lehet tudni, mikor kezdődött a terrorizmus elleni harc, nem lehet sejteni sem a végét, és nem lehet meghatározni a harci cselekmények eredményeit sem. Megkezdődött tehát az „állandó háború” kora.

Látva a világ gazdasági potenciáljának átrendeződését, aggályos konfliktusforrás lehet, ahogy visszatér az élet az eddig elmaradottnak hitt gazdaságokba is. Itt már nem elvont és láthatatlan ellenség ellen kell küzdeni.

Egy globális háború különleges veszélyeket rejt magában, ugyanis a háború nélkülöz minden korábbi racionalitást. A háború öntörvényű. Nem lehet jogról, igazságról, erkölcseről beszélni, legfeljebb kivételként. A fő szabály a pusztítás szabálya.

Ez a globális háború nem lehet már „igazságos háború”, mert nem felel meg az arányosság „proporcionalitás” kritériumainak. Az okozott kár feltétlenül nagyobb lesz, mint az elérhető eredmény. A kár ugyanis a kollektív pusztulás, ismerve fegyvereink képességeit. A történelem azt igazolja, hogy egyre nagyobb pusztításra vagyunk képesek. Hiába a növekvő polgári humanizmusunk, a múlt században kétszer is hagytuk, hogy Kronosz felfalja gyermekeit. Igaz, a politikát

³ Katonai hivatás-tiszti értékrend, MH 1992, 77.

nem a katonák csinálják. Az ő feladatuk a védelem. Éppen ezért a politika szemzőgéből a jó katona a nem gondolkodó katona. Lehet ezt vállalni?

Aggasztó tendencia, hogy globalizálódó világunkban a gazdasági érdekek hatalmas befolyást szereznek. Esetenként alágyűrnek politikai pártokat, államokat, szociális rendszereket. Az emberek pedig örömmel partnerek a termelés-fogyasztás sziszifuszi feladatában. Nem lehet azonban olyan gazdasági érdek, amely megér akár csak egy emberéletet is. A gazdaságnak kell az embert szolgáltatnia, nem fordítva. Az állammal, nemzettel más a helyzet. Ott kölcsönös az egymásrautaltság. A gazdaság (ipar) csak munkaadó. És mint ilyen, feltétlenül köteles tisztelni az emberi méltóságot. A szemérmetlen gazdasági törekvéseket meg kell fékezniük az egyes államoknak. Vissza kell szerezniük nemzeti öntudatukat, hogy képesek legyenek az önvédelemre. Különben hiába várnak külső segítséget. Melyik az a katona, aki hűségesen küzdene mondjuk az IBM vagy a Coca-Cola nagyobb nyereségéért? Talán csak egy megbízhatatlan zsoldos.

Nem szabad, hogy megfosszák a katonákat az értéktudattól. Attól, hogy igaz célt kell védelmezniük. A haza – terhelt szóval – léttér, a személyes élet tere. Nem birodalom, egyszerűen otthon. Ezt az otthont kell megvédeni. Természetesen a katonáknak nem ideológiákat, különösen nem nacionalista ideológiákat kell szolgáltatniuk. A katonák feladata az ország védelme a törvényes keretek között. Éppen ezért a katonának ismernie kell az értéket. Ismernie kell az igazságot, azt, hogy ki is a másik ember, ki az ellenség és miért lett ellenség. Ha ezeket tudjuk, talán ismét egy lépést hátrálunk a mindent elpusztító háborútól.

Vincze Lajos professzor kiváló meglátása szerint az axiológia lehet az a vezérelv, amely mentén a katonáink megtanulhatnak felelősen gondolkodni. A szerző tisztában van vele: attól, hogy a magyar katona ismeri az értékeket, még kevés oldódott meg a globális problémából. Mindez azonban nem lehet elégséges ok ahhoz, hogy ne is foglalkozzunk a kérdéssel, már csak azért sem, mert az axiológiának olyan nemzetközi híru – méltatlanul elfeledett – művelői voltak hazánkban, mint Böhm Károly, Pauler Ákos vagy Zalai Béla.

Az axiológia az értékek bináris rendszeréből (jó/rossz...), illetve strukturált hierarchikus rendszeréből (értékdimenziók) indul ki (vitális, erkölcsi, politikai... értékek).

Az értéketikában a világ történések folyamata. Ebben a folyamatban ragadhatók meg a tények, amelyeket konkrét valóságukban lehet minősíteni (pl.: jó/rossz). Az érték tehát a tények (történések) folyamatában alakul ki.

Az értékek minden ember számára adott valóságot jelentenek. Mindenki értékeli a világát. Tudnunk kell azonban azt is, hogy az értékek nem a „van”, hanem a „kell” világához tartoznak. Nem a „sein”, hanem a „sollen” jellemzi őket.⁴ Bölcsellettörténeti szempontból izgalmas Schütz azon kijelentése, amely szerint „az

---

⁴ Schütz Antal, *A bölcsélet elemei* (Budapest, 1941), 385.

értékrend tudományos kutatása még meglehetősen a kezdetén van.⁵ Ritkán tudatosul ugyanis, hogy az értékek hierarchiájának a kidolgozása, az értékek rendjében való gondolkodás a századunk bölcsekedésének a terméke.

Általánosságban megállapítható, hogy az értékek polarizáltak. A pozitív értékek mellett állnak a negatív értékek, azaz az értéktelenség. Az igaz mellett az igazságtalan, a jó mellett a rossz, a szép mellett a csúnya. Minden ember, amennyiben megismer, ezen értékek mentén ismer meg, és a kijelentést igaznak vagy hamisnak, a tettet jónak vagy rossznak, a dolgokat szépnek vagy csúnyának ítéli. Ezek az értékek általában.

Az értékek polaritása (binaritása) alapvető adottság. Azonban a két pólus között lehetnek átmenetek az egyes konkrét esetekben. Ezek a tárgyiasult értékek.

A legfőbb értékek szellemiek, változatlanok, időn és téren túliak. Minden ember mindenkor használja ezeket az értelem használatával együtt. Ezek az értékek a logikaiak (igaz), erkölcsiak (jó), esztétikaiak (szép) és vallásiak (lét, egy). Az általában vett értékek meghaladják a teret, nincsenek helyhez kötve, idő fölöttiek, azaz nincsenek kitéve az idő változásainak, továbbá érvényesek, azaz nem metafizikai létük van, hanem érvényük, állásfoglalásra szólítva az embert. Ezek az értékek a maguk általánosságában köteleznek.

Ezekből az értékekből valósítanak meg valamennyit a világ konkrét dolgai. A világ dolgaiban tükröződik az értékek hierarchiája. Meg kell jegyeznünk, hogy az értékek azonban függetlenek is a dolgoktól. Ha a világ legszebb festményei el is égnének, a szép akkor is megmaradna. Az értékek önmagukban is adottak. Ezen értékek vizsgálata azonban elsősorban a filozófia területe. Nem így van ez a létezőkben megtestesülő értékek elemzésével. Ezeket az értékeket már a minőségügynek is vizsgálnia kell.

Minden létező, amennyiben létezik, jó. Ennek a jóságnak (létnek) viszont fokozatai vannak. A jóságot vágyja mindenki, Arisztotelész szavával: bonum est quod omnia appetunt.⁶ Valóban a jót, a minőséget kívánja mindenki. Ha megkérdezzük a vásárlót, inkább a jó vagy inkább a rossz terméket veszi-e meg, egyértelmű, hogy milyen választ kapunk. Felvetődik azonban egy lényeges kérdés: mi a jó termék? Konkrétan miben áll a jóság lényege?

Az ember elméje alkalmas arra, hogy felismerje az értékeket, megkülönböztesse a konkrét rosszat a konkrét jótól. Természetesen ez a tevékenység sosem zajlik olyan abszolút bizonyossággal, mint az általános értelemben vett jó vágyása és az általános értelemben vett rossz kerülésének kívánása. Mégis, ezt a konkrét distinkciót ez az általános elv vezérli. Pontosan ez különbözteti meg az „izlést” az értéktől „common value”-tól.⁷ Az ember az esetleges konkrét értéktévedéseit

⁵ Ibid 385-386.

⁶ Jó az, amit mindenki vágyik, Ibid 393.

⁷ Keneth Boulding, „Erkölc és gazdaság,” *Közgazdasági Szemle* (1991): 7-8. Szám. 729-741.

korrigálja, megtanulja, mi a jó és mi a rossz. A tanulás viszont nem egyszerűen magányos folyamat, hanem egy adott szociokulturális környezetben zajlik. Ezért kell az embereket megtanítani a helyes fogyasztásra. A magyar történelemben ennek klasszikus példája a reformkorban alkalmazott módszer, amely megtanította: magyar terméket kell fogyasztani, mert hosszú távon az a jó a fogyasztó számára. Az érték tanulható. A tanulás nemcsak az értelmi, hanem az érzelmi és az akarati elfogadást is jelenti. Ezt használja ki gyakran a marketing. A gyenge akarató és labilis érzelmi hátterű embereket viszonylag könnyű rábírní arra, hogy akár a józan ész ellenében cselekedve is fogyasszák a látszólagos „jó” terméket.

Az értékválasztás tehát a teljes személyt érinti.⁸ Ennek fényében a minőségre való nevelés az egész személy formálását kell, hogy megcélozza.

Az értékítéletek nem bizonyíthatóak, mivel nem csak értelmi jelenségek, hanem az egész személyiséget érintik. Az értékek egy bizonyos kultúrában nyilvánulnak meg. Másrészt viszont az értékek és az értékrend nem teljesen relatív, személyfüggő. Ezért lehetséges az értéktudomány, amely az értékek objektív tartalmát kutatja, továbbá ezért lehetséges a minőségügy, amely az egyének közösségének értékeit kívánja kielégíteni. Mindez azért lehetséges, mert az értékítéletek is igazolhatók, az igazolás módja viszont nem a bizonyítás, hanem a megmutatás.⁹ Ilyen „megmutatás” lehet a jó termékek piaci sikere.

Az érték végső soron „elénk áll”, felszólít, nem létezik, hanem kötelez.¹⁰ Rainer Maria Rilke Archaikus Apolló torzó¹¹ című versének utolsó sora foglalja ezt össze legszebben: „*Du sollst Dein Leben ändern.*”¹² A szépség, a jóság felszólítanak arra, hogy a személyes életünk is szebb, jobb legyen.

Az érték és a személy elválaszthatatlan. Ugyanúgy, ahogy a személy és a társadalom is elválaszthatatlanok egymástól. Az embernek feladata felismerni és megvalósítani az értékeket, mert ebben a tevékenységében önmagát ismeri fel és valósítja meg.

Ezt a felfogást hangsúlyozza Dahlgaard, mikor az értékek felismerésének új reneszánszát sürgeti.¹³ Megállapítja, hogy az értékek újabb és újabb szintjére kelene az embereknek eljutnia. Itt kell megjegyeznünk, hogy ezt az igényt a német történetfilozófusok is megfogalmazzák, mikor megállapítják: az ember eljutott a technológiák (minősége) által a bunkótól az atombombáig, de az emberségében semmit sem fejlődött.

---

⁸ Schütz Antal, *A bölcsélet elemei* (Budapest, 1941), 397.

⁹ *Ibid.*, 397.

¹⁰ Természetesen ez a kötelezés nem konstitutív eleme, sokkal inkább tulajdonsága az értéknek.

¹¹ „...denn da ist keine Stelle, die dich nicht sieht. Du misst dein Leben ändern.” „Archaischer Torso Apollos,” in *Rainer Maria Rilke Werke*, (Frankfurt am Main, 1984), Band I., 313.

¹² Változtasd meg életed.

¹³ J.J. Dahlgaard et alii, „Core value deployment: The need for a new renaissance,” *Total Quality Management* (1998): Vol 9, 45-50.

A technológiák megfelelő használata érdekében fontos lenne a személyek minőségre való nevelése. Arra, hogy meg tudják különböztetni a konkrét jót a konkrét rossztól, az életet a pusztulástól. Ez feladata a makro-minőségügynek is.

Dahlgaard az emberi igények „hármasságát” írja le. Szerinte újra fel kellene fedezni, hogy nem az ember van a termelésért, hanem a termelés az emberért. A minőség nemcsak a termék látszólagos minőségét kell, hogy jelentse, hanem az élet minőségét is. Egy példával: nincs olyan jó termék, amely miatt megérné radioaktívvá tenni a földet.

Nézzük tehát az 1. számú táblázatban, melyek azok az értékek, igények, amelyek elsajátítása az ember feladata.

1. táblázat

Fizikai/biológiai igények	Mentális igények	Lelki igények/örök értékek
Élelem	Összetartozás	Alázat
Víz	Barátság	Igazságosság
Levegő	Elismerés	Tisztesség
Lakás	Státus	Lojalitás, kitartás
Ruha	Önazonosság	Integritás
Biztonság	Teljesítmény	Jóság
Fajfenntartás (sex)	Kreativitás	Altruizmus
	Fejlődés	Tisztelet
	Önmegevalósítás	Hűség

Az itt felsorolt értékek kiteljesülése egy jobb, hatékonyabb és emberibb termelési rendhez vezethetne. Ugyanígy egy jobb államot is teremthetne. Japánban felismerték ezeknek az értékeknek a szükségességét – állítja Dahlgaard. Ennek következtében a termékek minőségét is nagymértékben sikerült javítani. Ezek az értékek alapjai lehetnek az igazságos béke megőrzésének is. Ezeket az értékeket szem előtt tartva elkerülhetők a háborús konfliktusok. Ha a gazdaságban világossá válik az érték jelentősége, miért ne válhatna világossá a katonaságban is?

S. M. P. Dahlgaard tanulmányában¹⁴ a Biblia társadalmainak elemzésén keresztül mutatja be, hogy az emberi igények és értékek hogyan teremtenek új, jobb társadalmakat. Az értékek változása új társadalmak létrejöttét eredményezi. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy melyek a társadalom tagjainak igényei, mik azok, amiket értékesnek tartanak az emberek. Az új értékek új társadalmakat eredményeznek. Ha ezek pozitív értékek, az új társadalom is pozitív lesz, ha a választott értékek negatív (embertelen) értékek, az új társadalom is értéktelen

¹⁴ S. M. P. Dahlgaard, et alii, „Core values: The precondition for business excellence,” *Total Quality Management* (1998): 51-55.

(embertelen) lesz – továbbá a társadalom elvárásai meghatározzák az üzleti kiválóságot is. Összefoglalva: a minőség kérdése, a minőségügy kulcsfontosságú a társadalom autopoiezisében.

A téma fontosságát jelzi az a személytelenedő társadalom, amelyben élünk, és amelynek alapjainál a világháborúk borzalmi álnak. Inkább csak metafora, de mégis nagyon érdekes, hogy a minőségügy kibontakozása és a társadalmi folyamatok mennyire szorosan követik egymást. Az embertelen futószalag-termelés minősége, majd a háború pusztítása. A statisztikai minőség-ellenőrzés, az expanzív termelés, a jóléti társadalmak kialakulása, és a fogyasztóorientált gondolkodásmód megjelenése. Napjainkra pedig az illúziók nélküli világ társadalmi, és a személyt újra felfedezni akaró minőség szemlélet. A kiüresedő világot Gabriel Marcel a következőképpen jellemzi: „Igen ez olyan világ, ahol az embert már csupán, mint funkciók csomópontját kezelik (funkciónyalábként): megkülönböztetnek tehát életfunkciókat, pszichológiai funkciókat, amelyeknek helyzete egyébként eléggé bizonytalan, minthogy az életfunkciók és a társadalmi funkciók között helyezkednek el. A tulajdonképpeni társadalmi funkciónál semmi sem szörnyűbb nekem, mert ez az ember, az emberi létező lefokozása; itt valóban a létezőre és a méltóságára kell helyezni a hangsúlyt.”¹⁵

Nem szabad az embert egyszerű termelő-fogyasztó géppé, a társadalom egy kis mulandó, könnyen kiszámítható elemévé redukálni. Az ember ugyanis értékteremtő ember, miközben ő maga a legnagyobb érték.

A katona sem lehet egy egyszerű társadalmi funkció. Ha ugyanis megteremtjük a „tökéletes katonát”, az egy pusztító géppé válik. Értékek nélkül. Számára egy „sollen” létezik, a gyilkolásé.

Lehet, hogy rövid távon hatékonyak tűnik ez a módszer. Hosszú távon azonban az önpusztítás teljességébe csap át. Ezt pedig nem engedheti meg magának az emberiség.

Ez lenne tehát az új gondolati fordulat a hadviselés kérdésében. A katonának egyre inkább filozófusnak kell lennie – ahogy Platón mondja – azért, hogy valóban a békét védje, mert a háború könnyen az utolsó háború lehet.

Eddig az elmélet. A gyakorlatot meg majd kialakítja az ipar és a politika. Ehhez a gyakorlathoz azonban a pedagógiának is határozottan hozzá kell szólnia, hiszen a létünk forog kockán.

BIRHER NÁNDOR–BERTALAN PÉTER

¹⁵ Szabó Ferenc, *Marcel önmagáról* (Róma, 1988), 70.